

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA İNSTİTUSİONAL TƏNZİMLƏNMƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5308.01-“Ümumi iqtisadiyyat”

Elm sahəsi: 53-İqtisad elmləri

İddiaçı: **Vasif Balakışi oğlu Əhədov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ-2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin “İqtisadiyyat” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Camal Cəlil oğlu Hacıyev

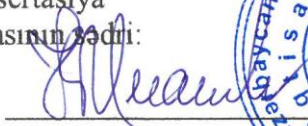
Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Telman İman oğlu İmanov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Famil Vəli oğlu Rüstəmov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mehriban Tofiq qızı Səmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Nəzim Müzəffər oğlu İmanov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Sevda Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Elşad Yaqub oğlu Məmmədov

Tədqiqatın ümumi xarakteristikası

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Uzun illər Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar nəticəsində milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafını, onun sürətlə müasirləşməsini, mütərəqqi sosial-iqtisadi infrastrukturun yaradılmasını, innovasiyaların ayrı-ayrı iqtisadi fəaliyyət sahələrində tətbiqini təmin etməklə ölkənin keyfiyyətə yeni strateji inkişaf mərhələsinə daxil olmasına imkan yaratmışdır. Bütün bu uğurların əsasını biznes mühitin tənzimlənməsi və sahibkarlığın inkişafı təşkil edir. Müstəqillik illəri ərzində həmin fəaliyyətin tənzimlənməsi və inkişafına dair 150-dən çox normativ-hüquqi akt qəbul edilmiş və sahibkarlıq subyektlərinin bölgü meyarında 4 dəfə əsaslı dəyişiklik aparılaraq beynəlxalq təcrübədəki həddə yaxınlaşma təmin edilmişdir.

Rəsmi statistik məlumatlara görə təkcə 2015-2022-ci illərdə ölkə üzrə mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı iki dəfə artaraq 377,8 min vahidə çatmışdır. Həmin dövrdə yeni yaradılan subyektlərin sayı 1,74 dəfə artmış, həmin kateqoriyadan olan müəssisələrdə yaranmış əlavə dəyərin məbləği 4,6 dəfə artmış və onların ölkə iqtisadiyyatındakı payı 2015-ci ildə 7,5%-dən 2022-ci ildə 13,9%-ə, o cümlədən qeyri-neftqaz sektorunda 10,9%-dən 27,2%-dək yüksəlmişdir.

Qeyd edilən illər ərzində mikro, kiçik və orta müəssisələrdə mizdlə işləyənlərin ölkə iqtisadiyyatında xüsusi çəkisi 18,7%-dən 41,8%-ə çatmışdır. Qeyri-neftqaz sektorunda həmin göstəricinin həddi daha yüksək olmuşdur. Sahibkarlara 2,3 milyard manat güzəştli kreditlər verilmişdir. Ölkədə sahibkarlığa dəstək nəticəsində onun inkişafı son 20 ildə 2,35 milyon yeni iş yerlərinin yaradılmasını şərtləşdirmişdir.

Ölkədə həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət, köklü struktur-institusional islahatlar nəticəsində kiçik və orta biznesin dominatlığı xeyli artmışdır. İqtisadiyyatın mərhələlərlə şaxələndirilməsi, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin geniş vüsət alması, yeni səhmdar cəmiyyətlərinin, texnoparkların, sənaye məhəllələrinin, aqroparkların, müştərək müəssisələrin və digər innovativ

infrastrukturun yaradılması və inkişafı ÜDM-in və özəl sektorun iqtisadiyyatdakı payının ildən-ilə artmasına, Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə, qlobal rəqabətlik, innovasiya indeksləri və iqtisadi azadlıq göstəriciləri üzrə reytinginin yaxşılaşdırılmasına təminat yaratmışdır. Bu sahədə yeni uğurlara nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamları ilə “Azərbaycan-2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” və ona söykənən 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi strategiyası təsdiq edilmişdir. Məhz bu dövrdə yeni nəsil struktur və institusional islahatlar vasitəsi ilə ölkə iqtisadiyyatının qlobal dəyər zəncirinə səmərəli inteqrasiyası, milli iqtisadiyyatın innovasiya yönümünün, maliyyə dayanıqlığının və davamlı inkişafının təmin edilməsinin yeni hədəfləri gerçəkləşdiriləcəkdir.

Əldə edilən uğurları və gözləntiləri yüksək qiymətləndirərkən onu da qeyd etmək lazım gəlir ki, hələlik ölkədə sahibkarlığın inkişafının institusional tənzimlənməsi sahəsində bir sıra ehtiyat imkanları hələ də qalmaqdadır. Onların sırasında ən vacibi isə - hər il müxtəlif səbəblərdən çoxsaylı sahibkarlıq subyektlərinin, o cümlədən, ölkəyə xarici investisiya yatan, idxalı əvəz edən, ixrac yönümlü məhsul istehsalına hədəflənən, yüksək ödənişli iş yeri yaradan xarici və müştərək müəssisələrin fəaliyyətinə xitam verilməsidir ki, bu da böyük məbləğdə məhsul və çoxsaylı iş yerlərinin itkisinə şərait yaradır.

Bunlarla yanaşı ölkədə qadın sahibkarlığının ləng inkişafı, startup layihələrinin həyata keçirilməsinin ilkin mərhələdə olması, mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisinin aşağı olması, sahibkarlıq subyektlərinin yalnız 40%-nin ölkənin iqtisadi rayonlarının payına düşməsi, sənaye təyinatlı həmin subyektlərin elmi-tədqidat xərclərinin minimum səviyyədə olması, işçilərin orta aylıq əmək haqqının ölkə üzrə eyni adlı göstəricidən əsaslı şəkildə fərqlənməsi və sairə sahibkarlığın dinamik inkişafına öz mənfi təsirini göstərir. Odur ki, kəskin rəqabət mübarizəsi şəraitində respublikamızda sahibkarlıq institutunun inkişafı, onun tənzimlənməsi sisteminin fəaliyyəti dövlətin yeritdiyi siyasətin bir

çox istiqamətləri: siyasi, hüquqi, sosial, iqtisadi, investisiya, büdcə, maliyyə və s. ilə sıx əlaqədardır. Azərbaycanın bütün regionlarında sahibkarlığın bərabər-səviyyəli inkişafının zəruri şərti vətəndaşların, sahibkarlıq strukturları və dövlətin səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edən institusional mühit və tənzimləmə mexanizmlərin yaradılması və inkişaf etdirilməsidir.

Bunlar isə, nəticə etibarı ilə, sistemli yanaşmaya əsaslanan, elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilməsi hazırlanmasını zəruri edir.

Institusional tənzimləmə, hüquqi institusionalizm, sosial institusionalizm, bazar (rəqabət) institusionalizmin, sahibkarlıq institutunun nəzəri konseptual əsasları klassiklərin xarici ölkə iqtisadçılarından A.Smit, D.Rikardo, C.Keyns, İ.Şumpeter, C.Kommons, U.K.Mitçel, C.K.Helbreyt, P.Samuelson, M.Fridman, R.Kouz, D.Nort, F.Nayt, İ.M.Kirçner, F.A.Xayek və digər alimlərin tədqiqatları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə MDB məkanı iqtisadçılarından Asaul A.N., Baqautdinova N.Q., Baqiyev Q.L., Baxarev V.O., Qorfinkel V.Y., İşutin R.V., Lapusta M.Q., Razumovski E.M., Safiullin N.Z., Safiullin L.N., Svetyunkov S.Q., Taraseviç L.S., Yuryev V.M., Yasin E.Q. və digər alimlərin tədqiqatları da diqqətə layiqdir.

Bütünlükdə sahibkarlığın inkişafı, onun dövlət tənzimlənməsi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması, mütərəqqi menecment formalarının və innovasiya infrastrukturunun yaradılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı, əmək ehtiyatlarından və intellektual kapitaldan səmərəli istifadə və digər aspektlər ayrı-ayrılıqda innovasiya sahibkarlığının təminediciləri və elementləri kontekstində aparılan araşdırmalarda Azərbaycanlı iqtisadçı-alimlərdən: Ə.X. Nuriyev, Ş.M. Muradov, A.B. Abbasov, İ.A. Aslanzadə, R.Ə. Əli-zadə, A.İ. Əliyev, T.N. Əliyev, Ş.T. Əliyev, R.P. Sultanova, M.A. Məmmədov, R.K. İskəndərov, A.Ş. Şəkəreliyev, R.A.Həsənov, İ.Q. Hüseynli, R.O. İsmayılov, Q.N. Manafov, V.M. Nəzərov və başqaları tərəfindən araşdırılmış, toxunulan problemlərin həllinə dair önəmli tövsiyələr vermişlər.

Həmin alimlərin tədqiqatlarının əhəmiyyətini, yüksək

qiymətləndirərək onu da etmək istərdik ki, onların tədqiqat əsərlərində konkret olaraq institusional tənzimləmə, yəni sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional infrastrukturunun yaradılması, formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üzrə kompleks-sistemli yanaşmaya əsaslanan tədqiqatlar aparılmamış və az öyrənilən aspektlərdən biridir.

Bu baxımdan hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq sektorunun institusional tənzimlənməsinin səmərəli mexanizmlərinin üzə çıxarılması çox aktual və tətbiqi vacib məsələlərdən biridir.

Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri sistemidir.

Tədqiqatın predmeti isə sahibkarlığın inkişaf qanunauyğunluqları və institusional tənzimlənməsi mexanizmləri və xüsusiyyətlərinin formalaşdırılması prosesində meydana çıxan münasibətlərdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqat işinin əsas məqsədi sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı, onun institusional tənzimlənməsi problemlərinin nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiqı, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilib ümumiləşdirilməsi, onlardan Azərbaycan reallığında istifadə imkanlarının aşkar edilməsi, müasir vəziyyətinin təhlil edib qiymətləndirilməsi əsasında ölkədə sahibkarlığın institusional sisteminin və mövcud mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə müvafiq təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün elmi-nəzəri və təcrübi baxımdan əhəmiyyətli olan aşağıdakı **vəzifələr** müəyyən edilmişdir:

- sahibkarlığın inkişafı və institusional tənzimlənməsinə həsr edilmiş Azərbaycanın və xarici ölkə alimlərinin əsərlərinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi əsasında onun nəzəri yanaşmaları, xüsusiyyətlərinin və təşkilinin metodoloji prinsiplərinin araşdırılması;
- sahibkarlığın institusional tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və onlardan Azərbaycanda istifadə imkanlarının aşkara çıxarılması;

- milli iqtisadiyyatın özəl sektorunun inkişaf dinamikası və sahibkarlığın tənzimlənməsi xüsusiyyətlərinin tədqiq olunması;
- çoxillik statistik məlumatlar əsasında Azərbaycanda sahibkarlığın institusional tənzimlənməsinin müasir vəziyyətini qiymətləndirilməklə müvafiq ehtiyat imkanlarının aşkar edilməsi;
- ölkədə sahibkarlıq strukturlarının fəaliyyətinin inkişafına institusional tənzimləmənin təsirinin ekonometrik təhlilini aparması əsasında proqnoz modellərinin işlənilməsi;
- ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin və onun institusional mühitinin inkişafının prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- Azərbaycanda sahibkarlığın institusional tənzimləməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, milli iqtisadiyyatda sahibkarlıq institutlarının fəaliyyətinin səmərəli mexanizmlərinin işlənilməsi və tətbiqinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində müqayisəli, statistik və retrospektiv təhlil, empirik, sistemli yanaşma reqressiya və ekonometrik qiymətləndirmə metodlardan istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Tədqiqat prosesində ölkəmizdə formal və qeyri-formal qaydaların nisbəti məsələsi hələ də tam həll olunmadığı aşkarlanmışdır və tədqiqatın metodoloji əsası kimi yeni institusional nəzəriyyənin müddəalarından istifadə olunmasına ehtiyac duyulur.
- Aparılan təhlillər əsasında belə nəticəyə gəlinmişdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının institusional tənzimləməsi hər bir ölkədə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur və onun mexanizmləri həmin ölkədə qərarlaşan tarixən formalaşmış milli institusional sistemin tərkib hissəsi kimi çıxış edirlər.
- Hazırda Azərbaycan Respublikasında “KOB Dostu şəbəkəsi”, “KOB inkişaf mərkəzləri”, “KOB klaster şirkətləri”, “KOB Evləri” ilə Kiçik və Orta Biznesin İnkişaf Agentliyi (KOBİA) tərəfindən 4 növ təmas platformasında xüsusi xidmətlər göstərir. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən fərdi, mikro və kiçik

sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlər verilməsi yolu ilə maliyyə dəstəyi göstərilir. Onun əhatə dairəsini genişləndirmək və ayrılan vəsaitlərin məbləğinin artırılması üçün Dəstək Milli Fondunun yaradılmasına ehtiyac duyulur.

- Ölkədəki institusional mühitin sahibkarlıq fəaliyyətinin, işgüzar aktivliyin inkişafına ən çox şərait yaradan əsas elementlərini üzə çıxarmaq və sahibkarlığın dayanıqlı institusional və bazar infrastrukturunu formalaşdıran amilləri dəqiq müəyyən etmək lazımdır.
- Ekonometrik təhlillər əsasında müəyyən edilmişdir ki, müqavilə-transaksiya xərclərinin yarımbarı azaldılması faktiki olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinin iki qat artmasına gətirib çıxara bilər.
- Hazırkı realıqda mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sahibkarlarla işlərinin şəffaf mexanizmlərini yaratmaq, məmur və vətəndaş arasındakı əlaqələrin vətəndaş cəmiyyəti prinsiplərinə əsaslanan forma və metodlarını reallaşdırmaq lazımdır.
- Dayanıqlı inkişaf üçün strateji qərarların işlənilib hazırlanması, işgüzar aktivliyin səviyyəsi haqda məlumatlar, maliyyə-kredit resursları və müxtəlif sahələrdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan biznes strukturlarında peşəkar kadrların mövcudluğu, institusional, bazar, innovasiya infrastrukturunun ayrı-ayrı elementlərinin ixtisaslaşması və sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi normalarının təkmilləşməsi əsasında baş verməsinə zərurət yaranmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- sahibkarlığın inkişafı və institusional tənzimlənməsi problemlərinin nəzəri əsaslarının sistemləşdirilməsi əsasında konseptual ümumiləşdirilməsi aparılmışdır;
- sahibkarlığın institusional tənzimlənməsi sisteminin təşkilinin metodoloji prinsipləri müəyyən edilmişdir;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsi infrastrukturunun elementləri təsnifləşdirilmiş və onların əhatə dairəsi müəyyən edilmişdir;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin funksional tənzimlənməsi sisteminin

- modeli, təşkili sahəsində strateji qərarların xəritəsi işlənilmişdir;
- sahibkarlığa institusional infrastruktur dəstəyi mexanizmləri və strateji hədəfləri işlənib hazırlanmışdır;
 - Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına institusional tənzimləmənin təsirini xarakterizə edən əsas göstəricilərin ekonometrik təhlili əsasında onun inkişafının proqnoz modelləri qurulmuşdur;
 - milli iqtisadiyyatda sahibkarlıq institutlarının fəaliyyətinin səmərəli təşkili mexanizmləri işlənib hazırlanmış və onun institusional mühitinin inkişafının prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəticələri ölkədə özəl sektorun və sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənmə sisteminin müasir tələblərə uyğun təşkili və səmərəli inkişafının təmin edilməsinin elmi və praktiki əsaslarını müəyyən etməyə imkan verir. Tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinin yaxşılaşdırılması, bu sahədə innovativ tədirlərin tətbiqi, həm dövlət, həm cəmiyyət, həm də sahibkarlıq subyektlərinin maraqlarının reallaşmasına şərait yaradan institusional mühitin formalaşdırılmasına, bazar iqtisadiyyatının müasir tələblərinə cavab verən institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə imkan verəcək mühüm müddəaları özündə əks etdirir. Tədqiqatın material və nəticələrindən özəl sahibkarlıq sektorunun və sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı normativ-hüquqi və metodoloji sənədlərin hazırlanmasında, ölkədə bu sahənin inkişafı üçün əlverişli institusional mühitin yaradılması üzrə tədbirlərin işlənib hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycanın və xarici ölkə iqtisadçılarının sahibkarlığın inkişafında institusional tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsi sahəsində araşdırmaları, ekspert qiymətləndirmələri, elmi məqalələr və dövrü mətbuatın informasiya materialları, həmçinin sahibkarlıq sahəsində AR Prezidentinin müvafiq Fərman və Sərəncamları, AR Qanunları, Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları və statistik məcmuələri, eləcə də müəllifin şəxsi müşahidələri təşkil edir.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas nəticələri, metodoloji və əməli xarakterli təkliflər, tövsiyyələr müəllif tərəfindən müxtəlif ölkələrdə keçirilmiş 15 beynəlxalq əhəmiyyətli elmi-praktiki konfransların materiallarında çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin mövzusuna dair 12 xaricdə olmaqla (onlardan 10 yüksək səviyyəli beynəlxalq bazada indeksləşən jurnallarda) AAK-ın tövsiyə etdiyi jurnal və konfrans materiallarında 13.5 ç.v. həcmində 38 məqalə və tezis dərc olunmuşdur.

Dissertasiyanın ümumi həcmi. Dissertasiya işi, titul vərəqi və mündəricatı 2504 işarə, giriş 11208 işarə, I fəsil 79186, II fəsil 80278, III fəsil 65260, nəticə 18827 istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 24792 işarə olmaqla ümumilikdə 282065 işarədən ibarətdir.

Dissertasiya işində 17 cədvəl, 7 sxem və 3 qrafik və 1 diaqram verilmişdir. Onun həcmi cədvəllər, şəkillər, qrafiklər və istifadə edilmiş ədəbiyyatlar nəzərə alınmadan 226065 işarə təşkil edir.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I fəsil. Sahibkarlığın inkişafı və institusional tənzimləmə problemlərinin nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. İnstitusional tənzimləmə və sahibkarlığın inkişafı məsələlərinə nəzəri yanaşmalar
- 1.2. Sahibkarlığın institusional tənzimləməsi sisteminin fəaliyyət xüsusiyyətləri və təşkilinin metodoloji prinsipləri
- 1.3. Sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimləməsi sahəsində beynəlxalq təcrübə

II fəsil. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı və institusional tənzimləməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

- 2.1. Milli iqtisadiyyatın özəl sektorunun inkişaf dinamika və sahibkarlığın tənzimləməsi xüsusiyyətlərinin təhlili
- 2.2. Azərbaycanda sahibkarlığın institusional tənzimləməsinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi
- 2.3. Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına institusional tənzimləmənin təsirinin ekonometrik təhlili

III fəsil. Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

- 3.1. Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin və onun institusional mühitinin inkişafının prioritet istiqamətləri
- 3.2. Azərbaycanda sahibkarlığın institusional tənzimləməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi yolları
- 3.3. Milli iqtisadiyyatda sahibkarlıq institutlarının fəaliyyətinin səmərəli mexanizmləri

NƏTİCƏ

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR

Müddəa 1. Tədqiqat prosesində ölkəmizdə formal və qeyri-formal qaydaların nisbəti məsələsi hələ də tam həll olunmadığı aşkarlanmışdır və tədqiqatın metodoloji əsası kimi yeni institusional nəzəriyyənin müddəalarından istifadə olunmasına ehtiyac duyulur.

Tədqiqat prosesində sahibkarlıq institutunun formalaşması və inkişafı eləcə də sahibkarlığın institusional tənzimlənməsi ilə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr tədqiq edilərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, institusional nəzəriyyənin terminologiyasındakı qərarlaşmış qeyri-müəyyənliklər üzə çıxarılaraq, sahədə bir çox anlayışların qarışdırıldığı, “sahibkarlıq institutu”nun kifayət qədər geniş bir anlayış olduğu və onun dəqiqləşdirilməsinə iqtisad elmində lazımi qədər diqqət yetirilmədiyi üçün sistemli yanaşmaya üstünlük verilməlidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsi problemlərinin nəzəri əsasları konseptual cəhətdən ümumiləşdirilərək və müxtəlif nəzəri-institusional yanaşmalara dair müəllifin şəxsi münasibəti bildirilmiş və fikirləri irəli sürülmüşdür. Bu aspektdən tədqiqat işində sahibkarlığın institusional yanaşmanın və tənzimlənməsinin mürəkkəb sosial-iqtisadi termini kimi onun iqtisadi, hüquqi, sosial, siyasi idarəetmənin obyektı kimi nəzərdən keçirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır.

Fikrimizcə, institusional tənzimlənməsinin qurulması sistemində institutların tərkibində formal və qeyri-formal məsələlərin nisbətində diqqət yetirilməsi, qarşılıqlı əlaqə (hakimiyyət institutu ilə biznes institutu) təmin edilməklə məhdudiyyətlər aradan qaldırılmalıdır.

İşdə sahibkarlığın institusional tənzimləmə sisteminin fəaliyyətinin müasir inkişaf xüsusiyyətləri aşkarlanmış və təşkilinin əsasında duran aşağıdakı metodoloji prinsiplər: resursla qənaət və onların yenidən bölüşdürülməsi; sahibkarın davranış normalarının təmin edilməsi; institusional sazişlər və mühit arasında kooperasiya və rəqabət üsullarından istifadəyə üstünlük verilməsi; institusional elementlərin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin

edilməsi və digərlərə riayət olunmaqla, yeni institusional müddəaların – hüquqi, sistemli yanaşmaya əsaslanan iqtisadi təhlil və tranzaksiya xərcləri-icrası təmin edilməlidir.

Müddəa 2.Aparılan təhlillər əsasında belə nəticəyə gəlinmişdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının institusional tənzimlənməsi hər bir ölkədə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur və onun mexanizmləri həmin ölkədə qərarlaşan tarixən formalaşmış milli intitusional sistemin tərkib hissəsi kimi çıxış edirlər.

Müxtəlif ölkələrin (ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri, Yaponiya, MDB ölkələri) sahibkarlığın institusional tənzimlənməsi sisteminin formalaşmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri üzə çıxarılmış və inkişaf meylləri göstərilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi üzrə beynəlxalq təcrübə ayrı-ayrı ölkələrdə çoxnövli yanaşmalarla özünü əks etdirir. Bu Azərbaycan şəraitində qeyd olunan müxtəlif təcrübələrin tətbiqi üzrə geniş seçim imkanlarının olduğunu göstərir.

Aparılan təhlillər əsasında belə nəticəyə gəlinmişdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının institusional tənzimlənməsi hər bir ölkədə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur və institusional tənzimləmə mexanizmləri həmin ölkədə qərarlaşan tarixən formalaşmış milli intitusional sistemin tərkib hissəsi kimi çıxış edirlər.

Kiçik biznesin iqtisadiyyatda rolunun artması Avropada inkişaf etmiş ölkələrdən, Almaniya və İtaliyanın institusional fəaliyyətinin təşviqi mexanizmlərindən Azərbaycanda istifadəsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

Müddəa 3.Hazırda Azərbaycan Respublikasında “KOB Dostu şəbəkəsi”, “KOB inkişaf mərkəzləri”, “KOB klaster şirkətləri”, “KOB Evləri” ilə Kiçik və Orta Biznesin İnkişaf Agentliyi (KOBİA) tərəfindən 4 növ təmas platformasında xüsusi xidmətlər göstərir və Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən fərdi, mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinə

güzəştli kreditlərin verilməsi yolu ilə maliyyə dəstəyi göstərilir. Onun əhatə dairəsini genişləndirmək və ayrılan vəsaitlərin məbləğinin artırılması üçün Dəstək Milli Fondunun yaradılmasına ehtiyac duyulur.

Müstəqilliyi əldə etmiş gənc Azərbaycan dövləti üçün ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq keçmiş Sovetlər Birliyindən miras qalmış bir çox institusional qeyri-müəyyənliklər, yeni institusional sistemin transformasiyası ölkədə ümumiyyətlə mülkiyyət və sahibkarlıq institutlarının yenidən formalaşmasına böyük maneələr yaratmışdılar. Bu baxımdan ilkin olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin özünün başlaması üçün sözsüz ki, mülkiyyət institutlarının da ölkədə inkişafı mühüm şərtlərdən biridir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və qanunverici orqanlar tərəfindən özəl sektorun inkişafına onun hüquqi-normativ bazasının, tənzimlənməsi qaydasının və onun dəstəklənməsi üzrə bir çox normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə müstəqillik illərində sahibkarlıq fəaliyyəti, kiçik, orta və iri biznes fəaliyyətinin dəstəklənməsi, bu fəaliyyətin hüquqi əsaslarının yaradılması, onun iqtisadi əsaslarının formalaşdırılması və bir çox tədbirlər həyata keçirilmiş və islahatlar aparılmışdır. Bütövlükdə bunlar həm cəmiyyət, həm ayrıca götürülmüş sahibkar subyektləri, həm də dövlətin maraqlarını təmin edən bir institusional tənzimlənmə sisteminin yaradılmasını zəruri etmişdir.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişaf dinamikasının təhlili onu göstərir ki, sahibkarlıq strukturlarının inkişafı ölkə iqtisadiyyatının daha çox qeyri-neft sektorunda təşəkkül tapmışdır. Bildiyimiz kimi neft sektoru respublikamızda özəlləşdirilməmişdir. Bu baxımdan özəl sahibkarlıq strukturları iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda daha çox fəaliyyət göstərir. Müstəqillik dövrü ərzində müxtəlif mülkiyyət növlərinin inkişafına baxmayaraq, ümumilikdə Azərbaycan Respublikası üzrə ölkə iqtisadiyyatında yaradılmış əlavə dəyərdə sahibkarlığın payı 2022-ci ilin yekunlarına əsasən 13,9%, qeyri-neft, qaz sektoru üzrə isə cəmi 27,2%-dir və 2015-ci illə müqayisədə uyğun olaraq 6,4% və 16,3% artım deməkdir. Lakin həmin göstəricinin bir çox xarici

ölkələrdə isə, ölkə üzrə yaradılmış əlavə dəyərdə özəl sahibkarlıq strukturlarının payı 70%-dən yuxarıdır. Sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatındakı digər göstəricilər üzrə payı haqqında məlumatlar 1saylı cədvəldə əks etdirilmişdir.

Cədvəl 1.

**Ölkə iqtisadiyyatında mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin payı
%-lə**

İllər	Göstəricilər	2015	2019	2020	2021	2022	2015-2022-ci illərdə kənarlaşma
Ölkə iqtisadiyyatında yaradılmış əlavə dəyərdə qeyri neft-qaz sektoru üzrə, cəmi		7,5 10,9	14,9 24,6	16,7 23,7	16,4 26,6	13,9 27,2	+6,4 +16,3
Müəssisələrdə muzzla işləyənlərin ümumi sayında qeyri neft-qaz sektoru üzrə, cəmi		18,7 19,1	43,7 53,6	42,1 43,8	41,8 43,2	41,8 43,1	+23,1 +24,0
Sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalarda qeyri neft-qaz sektoru üzrə, cəmi		55,1 48,9	21,0 27,0	23,2 11,5	31,1 30,8	29,1 22,8	-26,0 -26,1
Fəaliyyətdə olan saghibkarlıq subyektlərinin ümumi sayında, cəmi		x	99,6	99,7	99,7	99,6	X

Mənbə: Cədvəl AR DSK-ın “Azərbaycanda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq” statistik məcmuənin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib hesablanmışdır. Bakı-2023.

Sahibkarlıq subyektlərinin tərkibində baş verən institusional dəyişikliyi xarakterizə edən digər göstəricilərin təhlili göstərdi ki, subyektlərin 99,6%-i mikro statusa malikdir. Muzzla işləyənlərin orta hesabla 18,8%, yerinə yetirilən işin (xidmətin) isə son üç ildə 37,6% həmin subyektlərin payına düşür. Ölkədə fərdi sahibkarların sayı ildən-ilə artmaq 2022-ci ildə 335,3 min nəfərə çatmışdır. Qadın sahibkarların muzzla işləyənlərin tərkibindəki xüsusi çəkisinin orta ölçü həddi 25,6% təşkil edir (cədvəl 2).

Cədvəl 2.

**Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin tərkibində baş verən
institusional dəyişikliyi xarakterizə edən göstəricilər, yekuna görə faizlə**

Kateqoriyalar	İllər					2018-2022-ci illərdə kə- narlaşma (+)
	2018	2019	2020	2021	2022	
Sahibkarlıq subyektlərinin sayı-cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x
o cümlədən mikro	99,6	96,8	97,3	97,3	99,6	x
Kiçik	0,3	2,2	1,9	1,9	0,3	x
Orta	0,1	1,0	0,8	0,8	0,1	x
Qadın sahibkarın ümumi çəkisi, %-lə	25,9	26,7	25,5	26,5	27,6	+1,7
Fərdi sahibkarların sayı, min. nəfər	218,5	240,1	282,9	318,3	335,3	+116,8
Muzdlarla işləyənlərin sayı, cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x
o cümlədən mikro	12,4	12,1	11,7	11,4	11,4	+1,0
Kiçik	26,8	25,6	26,4	28,6	28,3	+1,5
Orta	60,8	62,3	61,9	60,0	60,3	-0,5
Yerinə yetirilmiş işlərin göstərilən xidmətlərin dəyəri, cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x
o cümlədən mikro	15,0	3,9	36,6	37,9	38,2	+23,2
Kiçik	19,7	13,2	14,8	17,1	16,3	-3,4
Orta	65,3	82,9	48,6	45,0	45,5	-19,8

Mənbə: Cədvəl “Azərbaycanın statistik göstəriciləri” və “Azərbaycanda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq” statistik məcmuələrin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib hesablanmışdır (<http://www.stat.gov.az>)

Azərbaycan Respublikasında regional sahibkarlığın institusional infrastruktur təminatını təhlil edərək qeyd etmək olar ki, ölkə üzrə sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsünə və sayına nəzər saldıqda təxminən respublika üzrə bütün sahibkarlıq strukturlarının sayında Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən kiçik, orta və mikro sahibkarlıq

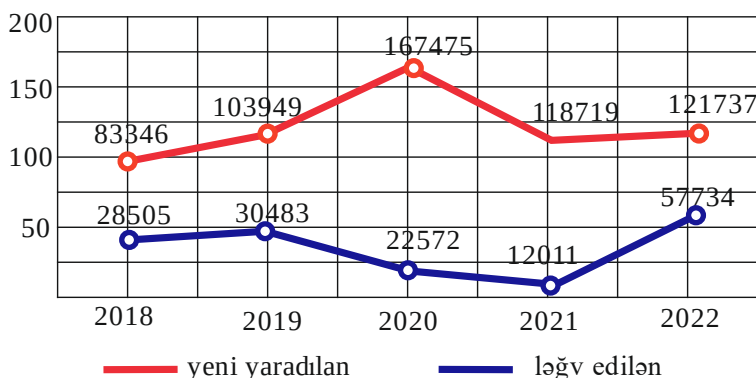
subyektlərinin payı 49,7% təşkil edir, Bakı-Abşeron zonasında fəaliyyət göstərən kiçik, orta və mikro sahibkarlıq subyektlərinin payı isə 58,7% təşkil edir. Bu onu göstərir ki, sahibkarlıq strukturları ölkə regionları üzrə qeyri-bərabər paylanmışdır və əsasən paytaxtda cəmlənmişdir. Dövlət tərəfindən sahibkarlığın regionlarda inkişafı üzrə müxtəlif proqramlar həyata keçirilməsinə baxmayaraq ölkədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq strukturlarının paytaxt və onun ətrafında yerləşməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin regional institusional infrastruktur təminatı sahəsində böyük problemlərin olmasından xəbər verir.

Qeyd edək ki, respublikada kiçik və orta biznes, sahibkarlıq strukturlarının maliyyələşdirilməsinə və inkişafına kömək baxımından onlara güzəştli kreditlərin verilməsi yolu ilə dövlət dəstəyinin göstərilməsi üzrə də çoxlu işlər görülmüşdür. Milli iqtisadiyyatın özəl sektorunun inkişaf dinamikası təhlil edilmiş, onun institusional tənzimlənməsinin müasir inkişaf meylləri aşkarlanmışdır;

4.Ölkədəki institusional mühitin sahibkarlıq fəaliyyətinin, işgüzar aktivliyin inkişafına ən çox şərait yaradan əsas elementlərini üzə çıxarmaq və sahibkarlığın dayanıqlı institusional və bazar infrastrukturunu formalaşdıran amilləri dəqiq müəyyən etmək lazımdır.

Son illər ərzində yeni biznesin dəstəklənməsi üzrə dövlətin tədbirlərinin sayının artmasına baxmayaraq onların sayı və tərkibi yenə də daim inkişaf edən yeni biznes strukturlarının tələblərini tam şəkildə qarşılamır.Ümumilikdə əvvəl qeyd olunan müsbət məqamlara və inkişaf dinamikasına baxmayaraq, hələ də sahibkarlığa maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sahəsində problemlər mövcuddur. Biznes kreditləri üzrə bəzi hallarda verilən faiz dərəcələri müxtəlif sahələrdə əmələ gələn orta mənfəət normasına bərabər olur. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni yaradılan və 1 il ərzində ləğv edilən sahibkarlıq subyektlərinin payında da Azərbaycan Respublikasında qeyri-müəyyənliklər mövcuddur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatdan keçən, iqtisadi fəaliyyət üzrə yeni yaradılmış, ləğv edilmiş və dövrün son vəziyyətinə görə qeydiyyatda olan sahibkarlıq subyektlərinin sayını təhlil etsək,

yeni yaradılmış sahibkarlıq subyektlərinin sayının pandemiya dövrünə qədər hər il təxminən 10-15% təşkil etdiyini görürük. 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə yeni yaranmış sahibkarlıq subyektlərinin sayı təxminən 61,1% artmış, 2021-ci ildə bu göstərici 29,1% azalmış, 2022-ci ildə isə 2,5% artsa da 2020-ci illə müqayisədə 27,3% azdır. 2022-ci ildə ləğv olunmuş sahibkarlıq subyektlərinin sayında kəskin artım-4,8 dəfə baş vermişdir. Post-pandemiya dövründə yeni yaradılan sahibkarlıq subyektlərinin sayının azalması sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli biznes mühitinin formalaşması sahəsində problemlərin olduğunu göstərir. Ləğv edilmiş sahibkarlıq subyektlərinin payında da azalma müşahidə olunur. Məsələn, 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə Covid 19 pandemiyası, II Qarabağ müharibəsinə baxmayaraq 25,9% azalma müşahidə olunmuşdur. Lakin sonrakı illərdə, yeni 2021-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən ləğv edilən müəssisələrin sayı isə 53,2%, 2022-ci ildə isə - 4,8 dəfə artmışdır. Son illər ərzində yeni yaradılan və ləğv edilən sahibkarlıq subyektləri arasında baş verən dəyişiklik haqqında məlumatlar 1 sayılı diaqramda əks etdirilmişdir.

Diaqram 1. Azərbaycanda yeni yaradılan və ləğv edilən sahibkarlıq subyektlərinin sayı, vahid (müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir).

Araşdırmalar göstərir ki, ləğv edilən subyektlərin 38,6% - kənd təsərrüfatı; 13,9% - nəqliyyat və anbar təsərrüfatı; 4,2% - turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sferaları üçün xarakterik

olmuşdur.

Bütün bu faktlar onu göstərir ki, zaman keçdikcə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar öz bizneslərinin gələcək perspektivlərini görür, hansısa iflas prosedurundan asılı olmayaraq, şəraitin çətin olmasına baxmayaraq öz bizneslərini ayaqda saxlamağa çalışır, onu ləğv etməyi düşünmürlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyə təminatı kimi mühüm bir amil heç də həmişə respublikamızda səmərəli şəkildə inkişaf etməmişdir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi xüsusilə kiçik və orta biznesin inkişafı sahəsində bir çox proqramların olmasına baxmayaraq, sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional infrastrukturunda sahələrinə maliyyə vəsaitlərinin səmərəli şəkildə bölgüsü problemi hələ də həll olunmamış qalmışdır: prioritet sahələrin müəyyən olunması, bu klasterlərin dəqiq şəkildə verimlilik qabiliyyəti və onların fəaliyyətindən əldə ediləcək effektlər, istehsal gücləri və s. ayrı-ayrı sahələr üzrə özəl sahibkarlığın inkişaf perspektivləri düzgün müəyyən oluna bilmir. Bunun üçün sahibkarlığın inkişafı sahəsindəki dövlətin siyasətinin və onun institusional tənzimlənməsinin həlledici elementlərinin üzə çıxarılması üçün onun institusional infrastruktur təminatı sisteminin formalaşmasına təsir edən amilləri üzə çıxartmaq və institusional tənzimlənməsinin səmərəli mexanizmlərini işləyib hazırlamaq lazımdır. Bu zaman ölkədəki institusional mühitin sahibkarlıq fəaliyyətinin, işgüzar aktivliyin inkişafına ən çox şərait yaradan əsas elementlərini üzə çıxarmaq və sahibkarlığın dayanıqlı institusional və bazar infrastrukturunu formalaşdıran amilləri dəqiq müəyyən etmək lazımdır. Azərbaycanın sahibkarlığın institusional tənzimləmə sisteminin müasir vəziyyəti qiymətləndirilərək bu sahədəki əsas problemlər və onları şərtləndirən amillər aşkara çıxarılmışdır;

Müddəa 5. Ekonometrik təhlillər əsasında müəyyən edilmişdir ki, müqavilə-transaksiya xərclərinin yarımbararı azaldılması faktiki olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinin iki qat artmasına gətirib çıxara bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi tədqiqatın metodoloji əsası kimi yeni institusional nəzəriyyənin müddəaları əsas

götürülmüşdür və burada transaksiya xərcləri (iqtisad elmində buna müqavilə xərcləri deyilir) konsepsiyası mərkəzi yer tutur. Bu baxımdan sahibkarlıq institutlarının inkişafında transaksiya xərclərinin rolunu, yerini və ona təsir effektini müəyyən etmək üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinə transaksiya xərclərinin azalmasına və artmasına təsir edən amillərin təsirini, onlar arasındakı korrelyasiya-reqressiya asılılığını müəyyən etmək zəruridir. Tədqiqat prosesində bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq strukturları tərəfindən istehsal edilən məhsul, görülən işlər və göstərilən xidmətlərin ümumi dəyəri göstəriciləri, eləcə də müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə məhkəmələrdə baxılan mülki işlərin sayı arasındakı əlaqə üzə çıxarılmışdır.

Cədvəl 3.Sahibkarlıq strukturlarının məhsul buraxılışı və müqavilə öhdəliklərini xarakterizə edən göstəricilər

	<i>Kiçik, orta müəssisələrin məhsul (xidmətlərinin, işlərinin) həcmi, milyon manatla (KOMMH)</i>	<i>Xarici və birgə müəssisələrin məhsul (xidmətlərinin, işlərinin) həcmi, milyon manatla (XBMMH)</i>	<i>Məhkəmələrin müqavilələrdən əmələ gələn öhdəliklər üzrə baxdıqları mülki işlərin sayı (MEGÖ)</i>
2010	1776,9	24011,9	11416
2011	1966,3	29651,2	12652
2012	2404,4	29439,5	15043
2013	3139,8	30130,0	18734
2014	2547,2	27590,1	25415
2015	645,0	23423,1	5223
2016	403,4	31676,6	5229
2017	559,3	37219,1	5792
2018	6373,0	2552,6	33850
2019	7991,6	2145,4	41570
2020	8209,9	2288,3	50637
2021	10395,6	2630,9	76030
2022	12748,4	3264,3	85427

Mənbə: www.stat.gov.az

Dissertasiyada verilən rəsmi statistik məlumatların təhlilindən aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasında məhkəmələrdə baxılan

mülki işlərin siyahısında əmək mübahisələri, ailə münasibətləri, mənzil mübahisələrin icrası və s. üzrə işləri istisna olmaqla təkcə müqavilələrdən əmələ gələn öhdəliklər üzrə baxılan mülki işlərin sayı 50,7% təşkil edir. Qeyd edək ki, ümumi müqavilədən əmələ gələn öhdəliklər üzrə məhkəmələrdə baxılan mülki işlərin sayında xeyli müddətdir ki, sabit dinamika ilə davam edir. Bu baxımdan ekonometrik təhlillər əsasında qeyd etmək olar ki, müqavilə-transaksiya xərclərinin yarımbarı azaldılması faktiki olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinin iki qat artmasına gətirib çıxara bilər.

Dissertasiya işində verilmiş məlumatlar əsasında əsaslandırılmış iqtisadi riyazi modelləşdirmə imkanlarını tətbiq edərək və proqnoz modellər müəyyən edimişdir.

Sahibkarlıq strukturları olan kiçik və orta müəssisələr, həm də xarici və birgə müəssisələrin məhsul (işlər, xidmətlər) buraxılışı həcmi ilə müqavilədən əmələ gələn öhdəliklər üzrə məhkəmələrdə baxılan mülki işlərin sayı arasındakı asılılığı ifadə edən yarımloqarifmik trend modelinin reqressiya tənliyi bu formadaadır:

$$LOG((XBMMH+KOMMH)) = C(1) + C(2)*LOG(MEGO) \quad (1)$$

burada: LOG((XBMMH+KOMMH))-sahibkarlıq strukturları olan kiçik, orta müəssisələr, həm də xarici və birgə müəssisələrin məhsul (işlər, xidmətlər) buraxılışı həcmi natural loqarifmi, LOG(MEGO)-müqavilədən əmələ gələn öhdəliklər üzrə məhkəmələrdə baxılan mülki işlərin sayının natural loqarifmi, C(1) və C(2) əmsallardır.

(1) reqressiya tənliyi cədvəl 3-dəki məlumatlar əsasında ekonometrik qiymətləndirilmişdir. Eviews sistemində qiymətləndirmənin nəticəsi aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$LOG(KOMMH+XBMMH) = 14.0370496404 - 0.413766166808*LOG(MEGO) \quad (1)$$

Müvafiq testlər göstərmişdir ki, model adekvatdır. (1) modelindən belə nəticə çıxır ki, müqavilələrdən əmələ gələn öhdəliklər üzrə məhkəmələrin baxdıqları işlərin sayının 1%

azalması 1 il sonra kiçik, orta müəssisələrlə xarici və birgə müəssisələrin məhsul (işlər, xidmətlər) buraxılışı həcmi 0,4% artırır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə maliyyə dəstəyinin onun inkişaf göstəricilərinə təsirinin təhlili çox mühümdür. Bu baxımdan, dissertasiyada ümumi daxili məhsulun (UDM) fəaliyyət göstərən özəl müəssisələrin sayından (FGMS) və sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən kreditlərdən (SVK) asılılığının ekonometrik qiymətləndirilməsi aparılmışdır.

Cədvəl 4-də ölkə üzrə bir sıra makroiqtisadi göstəricilər verilmişdir. Bu göstəricilər içərisində nəticə göstəricisi olan ÜDM həcminə cədvəldə olan digər göstəricilərin təsiri ekonometrik qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Ekonometrik qiymətləndirmə nəticəsində məlum olmuşdur ki, aşağıdakı model daha adekvatdır:

$$\text{LOG(UDM)} = C(1) + C(2)\text{LOG(FGMS)} + C(3)\text{LOG(SVK)} \quad (2)$$

Burada, $\text{LOG}((\text{UDM}))$ – ÜDM-un natural loqarifmi, $\text{LOG}(\text{FGMS})$ – fəaliyyət göstərən özəl müəssisələrin sayının natural loqarifmi, $\text{LOG}(\text{SVK})$ – sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən kreditlərin natural loqarifmi, $C(1)$, $C(2)$ və $C(3)$ əmsallardır.

(2) reqressiya tənliyi cədvəl 4-də məlumatlar əsasında ekonometrik qiymətləndirilmişdir. Eviews sistemində qiymətləndirmənin nəticəsi aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$\begin{aligned} \text{LOG (UDM)} &= 9.02518201263 + \\ &+ 0.101837511263 * \text{LOG(FGMS)} + \\ &+ 0.157785734564 * \text{LOG(SVK(-2))} \end{aligned} \quad (2)$$

Modelin statistik xarakteristikaları və müvafiq testlər göstərir ki, model adekvatdır. (2) modelindən belə nəticə çıxır ki, ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayından 1% artması Ümumi daxili məhsulun həcmi 0.1% artırır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən kreditlərin 1% artması 2 il gecikmək ilə, yəni iki ildən sonrakı ümumi daxili məhsulun həcmi təxminən 0.2% artırır.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq strukturlarının fəaliyyətini əks etdirən əsas göstəricilərin dinamikası

İllər	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Göstəricilər													
Yaradılmış əlavə dəyər, mln man., cəmi	1120,0	1227,0	1346,5	1620,0	1437,0	3734,8	3587,2	3807,9	9836,6	11071,7	10,941,0	13,956,1	17170,4
Ünumi daxili məhsul, milyon manat, cəmi.	42465,0	52082,0	54743,7	58182,0	59014,1	54380,0	60425,2	70337,8	80092,0	81896,2	72578,1	92857,7	133825,8
İşçilərin sayı, min nəfər, cəmi	93,2	90,2	95,5	109,0	115,0	284,0	281,0	290,1	283,4	332,2	348,7	357,8	370,1
Əsas kapitala investisiyalar, mln. man., cəmi	276,3	737,6	531,6	486,3	746,5	8796,5	9422,3	3298,6	6953,0	3 422,2	2,674,1	3,387,7	2,827,1
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı, vahid:	15623	15086	14741	15654	15616	19082	18112	20951	242745	268578	313660	353051	377842
Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, mln.manat:	25788,8	31617,5	31843,9	33269,8	30137,3	24065,1	32080,0	37778,4	14799,4	4835,8	11964,7	18241,3	15787,1
Ev təsərrüfatlarına verilən kreditlər, mln man. cəmi. sahibkarlıq fəaliyyətlə məşğul olanlara	270,1	331,5	431,7	482,1	679,1	880,7	665,7	517,1	498,9	631,1	847,0	1482,7	2155,8

Mənbə: Cədvəl AR DSK-ın rəsmi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Eləcə də ölkədə sahibkarlıq strukturları tərəfindən yaradılan əlavə dəyərin (ED) ona təsir edən sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən kreditlərdən (SVK) və fəaliyyət göstərən özəl müəssisələrin sayından (FGMS) asılılığının ekonometrik qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Ekonometrik qiymətləndirmə nəticəsində məlum olmuşdur ki, aşağıdakı model daha adekvatdır:

$$\text{LOG(ED)} = C(1) + C(2)\text{LOG(SVK)} + C(3)\text{LOG(FGMS)} \quad (3)$$

Burada, LOG (ED) – sahibkarlıq strukturları tərəfindən yaradılan əlavə dəyər natural loqarifmi, LOG (FGMS) – fəaliyyət göstərən özəl müəssisələrin sayının natural loqarifmi, LOG (SVK) – sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən kreditlərin natural loqarifmi, C(1), C(2) və C(3) əmsallardır.

(3) regressiya tənliyi Cədvəl 4.-də məlumatlar əsasında ekonometrik qiymətləndirilmişdir. Eviews sistemində qiymətləndirmənin nəticəsi aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$\begin{aligned} \text{LOG(ED)} = & -2.12772479107 + \\ & +0.794678174814*\text{LOG(SVK(-2))} + \\ & +0.510710178895*\text{LOG(FGMS)} \end{aligned} \quad (3)$$

Ekonometrik model (3)-ün statistik xarakteristikaları və müvafiq testlər göstərmişdir ki model adekvatdır. Model (3)-dən çıxan nəticələr:

- 1) Ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayından 1% artması sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların yaradılan əlavə dəyərinin həcmi 0.5% artırır;
- 2) Sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən kreditlərin 1% artması 2 il gecikməklə, yəni iki ildən sonrakı sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların yaratdığı əlavə dəyərin həcmi təxminən 0.8% artırır.

Model (2) və Model (3)-ün nəticələrinin müqayisəsi göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlara verilən kreditlər ÜDM və yaradılan əlavə dəyərə təsiri 2 ildən sonra baş verir və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların əlavə dəyər həcmi daha çox təsir edir.

Müddəa 6. Hazırkı realıqda mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sahibkarlarla işlərinin şəffaf mexanizmlərini yaratmaq, məmur və vətəndaş arasındakı əlaqələrin vətəndaş cəmiyyəti prinsiplərinə əsaslanan forma və metodlarını reallaşdırmaq lazımdır.

Milli iqtisadiyyatın institusional tənzimlənmə sisteminin səmərəliliyi iki istiqamətdə qiymətləndirilir:

Sahibkarlıq fəaliyyətinin baş verdiyi institusional mühit işgüzar mühitin vəziyyəti ilə çox sıx bağlıdır. Azərbaycan Respublikasını ümumilikdə dünya səviyyəsi ilə müqayisə etdikdə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bizim ölkəmizdəki sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində institusional mühitdə mövcud olan problemlər ilk növbədə daha çox özünü bu sahələrdə biruzə verir: tikinti işlərinin aparılması sahəsində icazənin alınması; elektrik və digər kommunal sistemə qoşulmaq sahəsində, investorların hüquqlarının müdafiəsi, beynəlxalq ticarət və s. Buna görə də Respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyəti üçün lisenziya, xüsusilə sahibkarlıq obyektlərinin tikintisi üçün icazənin alınması prosedurlarını asanlaşdırmaq, nəzarət orqanlarının cəza aspektli funksiyalarını deyil, bu sahədə keyfiyyəti, sosial məsuliyyəti stimullaşdıran prinsiplərə əsaslanan fəaliyyət istiqamətlərini yaxın perspektivdə inkişaf etdirmək lazımdır.

Eləcə də qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında kreditləşmə prosesində də hüquqi tənzimlənmə normalarında da çatışmazlıqlar mövcuddur və onlar bu sahədə daha çox borc verənlərin, iflas prosedurunda və kredit təminatı məsələlərində daha çox borc vəsaitlərini təmin edən kreditorların hüquqlarını müdafiə edirlər. “Doing Business”-in apardığı tədqiqatlara əsasən bizim ölkəmizdə hüquqi öhdəliklər indeksi 3-ə bərabərdir. Bu onu deməyə imkan verir ki, ölkəmizdə institusional mühit qeyri-bərabər inkişaf etmiş və qeyri-təkmildir. Belə ki, bu sahədə çox vaxt mürəkkəb təşkilatlanma, bürokratik əngəllər, süründürməçilik ilə bağlı olan böyük sayda prosedurlar mövcuddur. Eləcə də vergi yükü kifayət qədər yüksək səviyyədədir, bu da sahibkarlıq fəaliyyətinin müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan səmərəli institusional mühitin formalaşmasına və inkişafına imkan

vermir. Bu məqamları aradan qaldırmaq üçün beynəlxalq təcrübəyə əsasən fiskal (büdcə-vergi) və monetar (pul-kredit) tənzimləmənin səmərəli qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərindən istifadə etmək lazımdır.

Tədqiqat zamanı ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional infrastrukturunun təhlili prosesində institusional maneələrin mövcudluğu üzə çıxarılmışdır. Qeyd edək ki, institusional (inzibati) maneələrin mövcudluğu özü-özlüyündə də bir institut kimi formal, eləcə də qeyri-formal institutların tərkibinə daxil ola bilər. Təəssüf ki, post-sovet ölkələrin çoxunda, həmçinin Azərbaycanda da müstəqilliyin ilkin illərində kölgə iqtisadiyyatının səviyyəsinin yüksək olması, gizli maliyyə axınlarının mövcudluğu, vergidən yayınmalar, dövlət və sahibkarlıq strukturları arasında qarşılıqlı etimadın olmaması institusional mühitə də öz təsirini göstərmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin də öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd etdiyi kimi və dövrü mətbuatın işıqlandırdığı hadisələrdən də gördüyümüz kimi müxtəlif səviyyəli icra hakimiyyəti orqanlarında baş verən korrupsiya halları, bəzi dövlət məmurlarının gizli maliyyə və iqtisadi cinayətlərdə iştirakı respublikamızda bu sahədə kifayət qədər böyük problemlərin olmasını göstərir. Bu baxımdan mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sahibkarlarla işlərinin şəffaf mexanizmlərini yaratmaq, məmur və vətəndaş arasındakı əlaqələrin vətəndaş cəmiyyəti prinsiplərinə əsaslanan forma və metodlarını reallaşdırmaq lazımdır.

Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin perspektiv inkişaf istiqamətləri və onun institusional mühitinin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

7. Bu zaman strateji qərarların işlənilib hazırlanması işgüzar aktivliyin səviyyəsi haqda məlumatlar, maliyyə-kredit resursları və müxtəlif sahələrdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan biznes strukturlarında peşəkar kadrların mövcudluğu, institusional, bazar, institusional innovasiya infrastrukturunun ayrı-ayrı elementlərinin ixtisaslaşması və sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi normalarının təkmilləşməsi əsasında baş verməlidir.

Tədqiqat işində Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsinin struktur-funksional modeli işlənilib hazırlanmış və onun fəaliyyətinin əsas prinsipləri müəyyən edilmişdir.

Institusional-bazar və hüquqi tənzimlənmə çərçivəsində Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın institusional tənzimlənməsinin struktur-funksional modelinin reallaşdırılması regional və mərkəzi səviyyədə kiçik biznesin institusional tənzimlənmə infrastrukturunu səmərəli şəkildə təşkil etməklə bərabər həm də sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional və bazar infrastrukturunun elementlərinin formalaşması prosesini korrektə etməyə də imkan verəcək.

Milli iqtisadiyyatın institusional tənzimlənmə sisteminin səmərəliliyi iki istiqamətdə qiymətləndirilir: 1. Dissertasiya işində tərəfimizdən işlənilib hazırlanmış səmərəliliyin qiymətləndirilməsi metodikası əsasında institusional tənzimlənmənin səmərəliliyinin əsas göstəricilərinin qiymətləndirilməsi; 2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin resurs təminatı modelinin reallaşdırılması əsasında (bu modeldə institusional və bazar infrastrukturunun resurslarının təsiri matrisi müəyyən olunur).

Dissertasiya işində sahibkarlıq fəaliyyətinin rəqabətlik institutlarının təhlili əsasında rəqabət üstünlükləri strategiyası bazasında strateji qərarların xəritəsi işlənilib hazırlanmışdır. Bu xəritə sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsi sisteminin və infrastrukturunun inkişafının strateji istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsi sahəsindəki kompleks problemlərin həlli ölkənin dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərini nəzərə almaqla reallaşdırılmalıdır. Bu sahədə əsas problemlər aşağıdakılardır: innovasiya biznesi, infrastruktur sahələrində müasir texnologiyalar üzrə peşəkar kadrların kəskin çatışmaması, sahibkarlığın institusional tənzimlənməsi infrastrukturunda maliyyə-kredit institutlarının elementlərinin fəaliyyətinə dair vahid strategiyanın mövcud olmaması, maliyyə institutları arasında koordinasiyanın çox zəif olması, ölkədə orta təbəqənin formalaşmasındakı problemlər.

Dissertasiyada sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional

tənzimlənməsi sahəsindəki problemlərin həlli məqsədilə sahibkarlığın institusional tənzimlənmə struktur-funksional modelinin strateji hədəfləri işlənib hazırlanmışdır. Bu hədəflər institusional, bazar, institusional innovasiya infrastrukturunun elementlərinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi sistemi obyektlərini özünə daxil edir. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsi sahəsində strateji idarəetmənin təkmilləşdirilməsi struktur innovasiya modelinin formalaşmasının çoxtərəfli mürəkkəb prosesi əsasında baş verir. Bu baxımdan strateji qərarların işlənib hazırlanması işgüzar aktivliyin səviyyəsi haqda məlumatlar, maliyyə-kredit resursları və müxtəlif sahələrdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan biznes strukturlarında peşəkar kadrların mövcudluğu, institusional, bazar, institusional innovasiya infrastrukturunun ayrı-ayrı elementlərinin ixtisaslaşması və sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi normalarının təkmilləşməsi əsasında baş verməlidir. Bu zaman hüquqi, sosial və iqtisadi institutların səmərəli sintezi və dövlət, cəmiyyət, ayrıca şəxsiyyətin maraqlarına xidmət edən formal norma və qeyri-formal qaydalar sistemi sahibkarlıq fəaliyyətinin cəmiyyət, dövlət və ayrı-ayrı istehlakçılar üçün faydalı fəaliyyətini təmin edə biləcəkdir.

Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsinin struktur-funksional modeli və onun səmərəli reallaşması mexanizmləri işlənib hazırlanmış, milli iqtisadiyyatın institusional tənzimlənmə sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi parametrləri göstərilmişdir.

Ölkədə sahibkarlığın institusional tənzimlənməsinin struktur-funksional modelinin strateji hədəfləri müəyyən olunub, sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional tənzimlənməsi sahəsində strateji idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər işlənib hazırlanmışdır.

Nəticə

Dissertasiya işinin ölkədə sahibkarlığın inkişafında institusional tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsinə dair əsas nəticələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Bizim fikrimizcə, sahibkarlıq fəaliyyətinin əməliyyat formasında həyata keçirilməsi ilə bağlı qeyri-müəyyənlik riskini nəzərə almaqla müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsinə şərait yaradan ictimai, hüquqi və iqtisadi institusional təsisatlarının təşkilati sistemini özündə əks etdirməlidir. Bu zaman məhdud resurslar şəraitində onların optimal bölüşdürülməsi dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyasına söykənməlidir.

2. İnkişaf etmiş ölkələrdən, Almaniya və İtaliyanın institusional fəaliyyətinin təşviqi mexanizmlərindən Azərbaycanda istifadəsi məqsədəuyğun olardı.

3. Müstəqillik dövrü ərzində müxtəlif mülkiyyət növlərinin inkişafı nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında yaradılmış əlavə dəyər də sahibkarlığın payı 2022-ci ildə 13,9%, qeyri-neft, qaz sektoru üzrə isə 27,2% olmuşdur ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə uyğun olaraq 6,4% və 16,3% artım deməkdir. Lakin həmin göstəricinin səviyyəsi bir çox xarici ölkələrdə 70%-dən yuxarıdır.

4. Ölkədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq strukturlarının paytaxt və onun ətrafında yerləşməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin regional institusional infrastruktur sahəsində müvafiq problemlərin qalmasını şərtləşdirir.

5. Son illər ləğv olunmuş sahibkarlıq subyektlərinin sayında kəskin artım baş vermişdir. Həmin subyektlərin 38,6% - kənd təsərrüfatı; 13,9% - nəqliyyat və anbar təsərrüfatı; 4,2% - turistlərin yerləşdirilməsi üçün xarakterikdir.

6. Sahibkarlıq fəaliyyətinin institusional infrastruktur sahələrində maliyyə vəsaitlərinin səmərəli şəkildə bölgüsü problemi hələ də həll olunmamış qalmaqdadır. Bunun üçün sahibkarlığın inkişafı sahəsindəki institusional tənzimlənməsinin həlledici elementlərinin aşkar etmək üçün onun institusional infrastruktur təminatı sistemində təsir edən amilləri üzə çıxartmaq və səmərəli mexanizmləri işləyib hazırlamaq lazımdır.

7. Tədqiqat prosesində sahibkarlıq strukturları tərəfindən istehsal edilən məhsulun (işin, xidmətin) ümumi dəyər göstəriciləri, eləcə də müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə məhkəmələrdə baxılan mülki işlərin sayı arasındakı əlaqə üzə çıxarılmışdır. ekonometrik təhlillər əsasında

qeyd etmək olar ki, müqavilə-transaksiya xərclərinin yarıbayarı azaldılması faktiki olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinin iki qat artmasına gətirib çıxara bilər.

8. Hesablamalar göstərdi ki, müqavilələrdən əmələ gələn öhdəliklər üzrə məhkəmələrin baxdıqları işlərin sayının 1% azalması 1 il sonra kiçik, orta müəssisələrlə xarici və birgə müəssisələrin məhsul (işlər, xidmətlər) buraxılışı həcmi 0,4% artırır.

9. Ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayından 1% artması Ümumi Daxili Məhsulun həcmi 0,1% artırır. Sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən kreditlərin 1% artması 2 il gecikmək ilə məhsulun həcmi təxminən 0,2%, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların yaradılan əlavə dəyərinin həcmi 0,5%, verilən kreditlərin 1% artması 2 il gecikməklə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların yaratdığı əlavə dəyərin həcmi təxminən 0,8% artmasını şərtləşdirmişdir.

10. Respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı məqsədilə sahibkarlıq obyektlərinin tikintisi üzrə icazənin alınması prosedurlarını asanlaşdırmaq üçün bu sahədə keyfiyyəti, sosial məsuliyyəti stimullaşdıran prinsiplərə əsaslanan fəaliyyət istiqamətlərini yaxın perspektivdə inkişaf etdirmək lazımdır.

11. Sahibkarlığın müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan səmərəli institusional mühitin formalaşmasına və inkişafında beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan fiskal və monetar tənzimləmənin səmərəli qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərindən istifadə etmək məqsədəuyğundur.

12. Azərbaycan Respublikasında institusional-bazar və hüquqi tənzimlənmə çərçivəsində sahibkarlığın struktur-funksional modelinin reallaşdırılması regional səviyyədə kiçik biznesin institusional tənzimlənmə infrastrukturunu səmərəli şəkildə təşkil etməklə bərabər, həm də sahibkarlıq fəaliyyətinin bazar infrastrukturunun formalaşması prosesini korrektə etməyə imkan verəcəkdir.

13. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli inkişafı üçün onun institusional tənzimlənməsi sisteminin strategiyasını formalaşdırmaq zəruridir və bu strategiya sahibkarlıq

fəaliyyətinin rəqabətlik əsasında inkişafına əsaslanmalıdır. Bu isə nəticə etibarilə sahibkarlıqda işgüzar aktivliyin artması hesabına dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olmağa təkan vermiş olacaqdır.

14. Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi biznes strukturlarında peşəkar kadrların mövcudluğu, institusional, bazar, innovasiya infrastrukturunun ayrı-ayrı elementlərinin ixtisaslaşması əsasında baş verməlidir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı dərc olunmuş əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Əhədov V.B., Hacıyev C.C., “Azərbaycanda nəqliyyat sektorunun inkişafında dövlətin rolu”; Azərbaycan İnşaat və Memarlıq Universiteti, Elmi əsərlər jurnalı, №1, 2020;
2. Əhədov V.B., Hacıyev C.C., “Pandemiya şəraitində Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyinin prioritet istiqamətləri”; Azərbaycan İnşaat və Memarlıq universiteti, Elmi əsərlər jurnalı, №1, yanvar 2021;
3. Əhədov V.B., “Azərbaycan Respublikasının idman sektorunda sahibkarlığın inkişafı və idman təşkilatlarının rəqabətqabiliyyətinin formalaşması”, Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi xəbərlər jurnalı, № 3/2022;
4. Əhədov V.B., Hacıyev C.C., H.Maşallah, “Azərbaycanda nəqliyyat sahəsinin tənzimlənməsinin institusional məsələləri”, Tashkent, 2st-INTERNATIONAL CONGRESS on MODERN SCIENCES, 16-17 dekabr 2022;
5. Əhədov V.B., Hacıyev C.C., Əhmədova A., “Azərbaycanda turizmin inkişafının institusional aspektləri”, International Congress of Social Sciences and Humanities, Tashkent, Uzbekistan, 22-23 may 2023
6. Əhədov V.B., Həmidov M., “ABŞ-da milli iqtisadi institutların ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsiri”; International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends 11, Beynəlxalq Elmi-praktik konfrans materialları, 22-23 iyun

2023;

7. Əhədov V.B., Nağıyev İ., “Azərbaycanda institusional mühit və onun formalaşmasına təsir edən amillər”; International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends 11, Beynəlxalq Elmi-praktik konfrans materialları, 22-23 iyun 2023;
8. Ahadov V.B., Hacıyev J.J., “Priority Orientations Of Enterprise Financing Under Uncertainty And Risk”, International Scientific Journal “Theoretical & Applied Science”, Philadelphia, USA, № 9, 14.09.2019;
9. Ahadov V.B., Hacıyev J.J., Nazarov V.M., “The role of the development of transport infrastructure projects in ensuring economic growth of the country”, International Education and Sosial and Sciences Congress, ISBN: 978-625-409-887-1; Turkey, İstanbul, 30 ekim-1 kasım 2020;
10. Ahadov V.B., Nazarov V.M., Hacıyeva S.A., Qasımoğlu L.L., “Bank efficiency analysis of financial innovations: dea model application for the institutional concept”, Marketing and Management of Innovations Journal, Issue 1, 2021; ISSN 2227-6718 (on-line);
11. Ahadov V.B., Nazarov V.M., Hacıyev J.J., “Strategic directions of business development in Azerbaijan”, Pearson journal international conference on social sciences & humanities Kapadokya, Turkey, 26-27 october 2021; ISBN – 978-605-74033-3-9;
12. AhAdov V.B., Nazarov V.M., Hacıyev J.J., “Problems of development of competitive entrepreneurial institutions based on innovations in the transport sector of Azerbaijan”, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, “Memarlıq və inşaatda enerjiqoruyucu innovasiyalar”, Beynəlxalq Elmi-praktik konfrans materialları ESİAC-2021 (azmiu.edu.az), 20-21 oktyabr 2021;
13. Ahadov V.B., Nazarov V.M., Hacıyev J.J., Kamilli K., “Impact of Economic Growth on Employment by Economic Sectors in Azerbaijan”, International Antalya Scientific Research and Innovative Studies Congress, Antalya, Side, Institute of

Economic Development and Social Research, 18-21 December 2021, ISBN: 978-625-7898-57-7; 978-625-7898-57-7;

14. Ahadov V.B., "Institutional aspects of entrepreneurship development in the sports sector", TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi, TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, № 54, iyun 2022;
15. Ahadov V.B., Nazarov V.M., Hajiyeu J.J., Mammadova Sh., Amanova Sh., "The impact of entrepreneurship financial opportunities and business environment on the country's innovation development and national wealth", Marketing and Management of Innovations Journal, 4, 30 dekabr 2022, ISSN 2218-4511 (print) ISSN 2227-6718 (online);
16. Ahadov V.B., Aliyeva İ.Sh., Safarli Sh., "In the field of enviromental safety in tourism in Azerbaijan moden directions of international cooperation", Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası və Türkiyənin İKSAD institutu ilə birgə beynəlxalq elmi konfrans (World Youth Studies Congress III), May 19-20,2023, ISBN 978-625-367-091-7;
17. Ahadov V.B., Nazarov V.M., Hajiyeu J.J., Aghazada A., "The impact of financial crises on the activities of financial institutions", International Conference on Global practice of multidisciplinary scientific studies – IV, Turkish Republic of Nothern Cyprus, 28-30 Aprel,2023, ISBN 978-625-367-078-8;
18. Ahadov V.B., Hajiyeu J.J., "Azerbaycan'da girişimci risk sigortasının mevcut durumu ve geliştirme yönleri", TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, Yıl: 2021; Ay: Haziran, № 50, p-İSSN: 1308-8041, e-İSSN: 1309-4033;
19. Ahadov V.B., Hajiyeu J.J., "Azerbaycan'da girişimcilik faaliyetinin mevcut durumu ve gelişme yönleri", SSAD-Stratejik Araştırmalar Dergisi, Vol 5, issue 2, july 2021, İSSN-2587-2621;
20. Ahadov V.B., Hajiyeu J.J., Hajiyeu S.A., Nazarov V.M., "Azerbaycan ulaştırma sektörünün gelişiminde yenilikçi faktörler", VII-turkcess2021 uluslararası eğitim ve Sosyal

- bilimler kongresi. İstanbul(yüzyüze ve online); 01 eylül-03 eylül 2021; İSBN:978-625-8499-15-5;
21. Ahadov V.B., Hajiyeu J.J., Nazarov V.M., “Azerbaycan'da girişimci faaliyetin stratejik gelişim yönleri”, Pearson journal international conference on social sciences & humanities Kapadokya – Turkey, 26-27 october 2021, ISBN – 978-605-74033-3-9;
 22. Ahadov V.B., “Azerbaycan'da spor işletmeçilik alanında faaliyet gösteren girişim yapılarının finansman sorunları”, TURAN-SAMTURAN Stratejik Araştırmalar Merkez TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, Yıl: 2023; Ay: Mart, p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033;
 23. Ahadov V.B., Hajiyeu J.J., Aghazada A., Babayeva A., “Possibilities of construction of slow cities (cittaslow) in the territories freed from occupation of Azerbaijan”, VIII International European Conference on Interdisciplinary Scientific Research, Rome, Italy, 13-15 July, 2023, ISBN 978-625-367-216-4;
 24. Ахадов В.Б., Гаджиев Дж. Дж., «Институциональные аспекты развития предпринимательства в транспортном комплексе Азербайджана», Материалы III Международной азербайджанско – украинской научно - практической конференции, 1-2 июня 2020;
 25. Ахадов В.Б., Гаджиев Дж. Дж., «Повышение роли институционального регулирования в развитии предпринимательства в Азербайджане», Финансовая Экономика Всероссийский научно-аналитический журнал, №2(часть3) İSBN:2075-7786, февраль 2021; ВАК Россия (номер в перечне 2331) <https://finanec.ru/>;
 26. Ахадов В.Б., «Институциональные механизмы развития инновационного предпринимательства в Азербайджане», «Экономика и предпринимательство», Международный научный журнал по экономике, март 2021; №01 İSSN: 1999-2300, ВАК Россия (номер в перечне 2402) <http://www.intereconom.com/>;
 27. Ахадов В.Б., Гаджиев Дж.Дж., «Современные направления

информационного обеспечения научных исследований в Азербайджане», Beynəlxalq Elmi Praktiki konfrans materialları, İSN:978-625-7636-29-2, Budapeşt, 20-21 mart 2022,

28. Ахадов В.Б., Гаджиев Дж. Дж., «Влияние развития отношений собственности на институты предпринимательства в Азербайджанской Республике», Beynəlxalq Elmi Jurnal №3(47)2021, Ukrayna İternauka; ISSN: 2520-2294 (print) ISSN: 2709-5444 (online).

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 may 2024-cü il saat 11:00-da Azərbaycan Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1143, Bakı şəh., H. Cavid pr., 115

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Elm və Təhsil Nazirliyinin İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Elm və Təhsil Nazirliyinin İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 19 aprel 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 10.04.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm:43253

Tiraj: 100